

تحلیل عناصر بصری نگاره شهدای فاجعه منا*

چکیده:

آثار نگارگری ایرانی-اسلامی ترجمان تصویری فرهنگ و اندیشه اعصار پرفرازونشیبی دانسته می‌شوند که از وقایع و جریانات گوناگون متأثر گشته و مضامین سیاسی، مذهبی، فرهنگی و ادبی متعددی را به نمایش گذاشته‌اند. یکی از این آثار، نگاره شهدای فاجعه منا است که توسط رضا بدرالسماء خلق شده است و هنرمند مرگبارترین رویداد تاریخی حج تمتع، کشته شدن حجاج هنگام اجرای مراسم رمی جمرات در سال ۱۳۹۴ را به تصویر کشیده است. نگاره‌ای که در پژوهش حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع معتبر کتابخانه‌ای، تصویری و الکترونیکی و همچنین مطالعات میدانی موردبررسی قرار می‌گیرد تا مشخص شود هنرمند این اثر با بهره‌وری از کدام عناصر تجسمی پیامدهای این فاجعه عظیم را محقق ساخته است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد هرچند هنرمند می‌توانسته با تبعیت از عناصر تجسمی قراردادی و نمادین، موضوعیت نگاره را بازنمایاند؛ لیکن با کاربرد عناصری همچون نقطه، خط، سطح، حجم، رنگ، ریتم، مقیاس یکسان، بافت و ترکیب‌بندی سعی نموده تا ضمن آنکه مفاهیم طواف و شهادت، صبر و استقامت، روحانیت و لطافت عروج روح، سادگی، سلم و آرامش، معبد بودن، تجرد و کمال‌گرایی را معنا می‌بخشد، در اثر خویش، عمق و

سنگینی فاجعه منا، عروج پاک حجاج شهید و نیز توطئه حکام آل سعود و لایه‌های پنهانی دشمنی کفرآمیزشان با مسلمانان را بیان دارد.

واژگان کلیدی: نگارگری، حجاج، فاجعه منا، عناصر تجسمی، معانی نمادین.

غزال ثقی خانی
دانشجوی کارشناسی ارشد
هنر اسلامی، دانشکده هنر
و معماری، دانشگاه تربیت
مدرس، تهران، ایران.
Email: ghazalkhani@modares.ac.ir

دکتر فهیمه زارع زاده
(نویسنده مسئول)
استادیار دانشکده هنر و معماری،
دانشگاه تربیت مدرس، تهران،
ایران.
Email: f.zarezadeh@modares.ac.ir

دکتر محمد خزایی
استاد گروه هنر اسلامی، دانشکده
هنر و معماری، دانشگاه تربیت
مدرس، تهران، ایران.
Email: khazaiem@modares.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۲۲

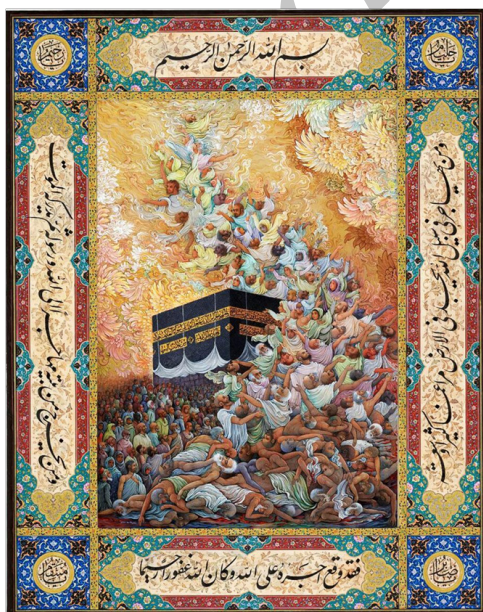
*این مقاله از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده اول با عنوان «بررسی مفاهیم و مؤلفه‌های هنر اسلامی معاصر ایران (با تأکید بر نگارگری سه دهه پس از انقلاب اسلامی ایران)» در دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم استخراج گردیده است.

مقدمه:

«رضا بدرالسماء» از هنرمندان معاصری است که اگرچه مصور کردن کتب متعددی مانند دیوان مشاهیر ادب پارسی را در کارنامه خویش دارد؛ با این حال طی پنجاه سال اخیر آثار قابل توجهی را در حوزه نگارگری خلق کرده که برخی از آنان در مشهد، موزه امام رضا (ع) و در امارات متحده عربی در موزه هنر اسلامی شارجه نگهداری می‌شوند. در این میان تکنگاره «شهدای فاجعه منا» که با تکنیک آبرنگ و گواش در ابعاد ۸۰×۱۰۰ سانتیمتر است و به ادعان وی از پرکارترین آثارش محسوب می‌شود را می‌توان از جمله مهم‌ترین مدارک تصویری و اسناد در مطالعه تاریخ حج دانست؛ چراکه یکی از تلخ‌ترین فجایع تاریخ جهان اسلام یعنی کشته شدن صدها نفر از حجاج بیت‌الله الحرام را در مراسم رمی جمرات به تاریخ ۱۳۹۴/۰۷/۰۲ مجسم ساخته است. فاجعه ای که به گفته هنرمند دردی عظیم را بر روحش وارد آورد و لاجرم این اثر را بانگیزه ماندگاری آن در ذهن آیندگان، طی یک سال آفرید. با این حال و مبتنی بر زیبایی‌شناسی اسلامی، «در حیات معقول یک هنرمند هدف از به وجود آوردن اثر هنری صرفاً جلب تحیر و شگفتی مردم نیست؛ بدون آنکه حقیقتی سودمند در جریان زندگی شان وارد شود.» (جعفری، ۱۳۶۹: ۲۲). چنانکه پیام ذهنی هنرمند و بیان بصری اش که در اثر متجلی می‌گردد، هراندازه هم دارای ارزش‌های مفهومی و الایی باشد تا زمانی که برای مخاطب واکاوی معنایی نشده و درک نگردد، هدف اصلی هنرمند را محقق نساخته است. در راستای نیل به این هدف، پژوهش حاضر عناصر تجسمی را که از مؤلفه‌های اصلی نگاره محسوب می‌شوند و ابزاری صوری برای درک معانی و مفاهیم آن هستند، مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین فرض می‌نگارد که هنرمند با بهره‌وری از مجموعه‌ای عناصر تجسمی، پیامدهای چندگانه اثر را در ساختار نقوش و طرح‌های ایرانی-اسلامی بازنموده است.

پیشینه پژوهش:

چنانچه برمی‌آید، طی یک سال اخیر و از تاریخ ۲۹ شهریورماه ۱۳۹۵ که این اثر در موزه هنرهای معاصر اصفهان رونمایی شده، مطالعه مستقلی درباره خوانش و شناخت آن صورت نگرفته است. با این حال و در محوریت کلی نوشتار، یعنی عناصر بصری هنرهای تجسمی، کتب و مقالات متعددی نگاشته شده است که از آن جمله می‌توان اشاره نمود به کتب «مبادی سواد بصری» (۱۳۶۸)، «مبانی نظری هنرهای تجسمی» (۱۳۷۷)، «مقدمه‌ای بر مبانی هنرهای سنتی و تجسمی ایران» (۱۳۹۰) و «سواد بصری» (۱۳۹۱) که همگی با هم پوشانی مطالب در توصیف و تحلیل عناصر بصری در فصول متعدد، تلاش دارند تا با تکیه بر اصول و مبانی هنرهای تجسمی و تجربه عملی، شناخت و مهارت مخاطب را در درک و ابداع آثار تجسمی گسترش داده و خلاقیت هنری آن‌ها را به نحو مؤثرتری ارتقاء بخشیده تا زبان آثاری را که با تجسم و ارتباط بصری سروکار دارند را به صورت مطلوب فهمیده و به کار گیرند. مقالاتی نیز همچون: «بررسی جلوه‌های بصری عیون الرضا در فالنامه طهماسبی» (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی فرم و رنگ در دو نگاره به بند کشیدن ضحاک در شاهنامه بایسنقری و شاهنامه طهماسبی» (۱۳۸۷) و «معرفی و تحلیل بصری نگاره‌های نسخه

تصویر ۱- نگاره «شهدای فاجعه منا» اثر رضا بدرالسماء.
مأخذ: (www.badrossamaart.com)

نازل شد و گفت «تَمَنّی یا ابراهیم: ای ابراهیم هرچه می خواهی تمنا کن»، آنجا منا خوانده شد یعنی سرزمین امید، رحمت، مغفرت، فضل، کرامت، استجاب دعا و طلب سعادت و خیر دنیا و آخرت (باقری، ۱۳۹۴: ۷۸)؛ اما دقیقاً در چنین مکانی که حرم امن الهی و لذت امید بنده به خداست، ۷۰۰۰ تن از حجاج کشته، مجروح و مفقود می شوند (تدینی و کازرونی، ۱۳۹۶: ۵۰۸). به همین دلیل و با بهره‌گیری «از دیگر ویژگی‌های نقطه که ایجاد حساسیت در ذهن و دید مخاطب است.» (هوشیار، ۱۳۹۰: ۴۷)، هنرمند سعی کرده تا تمرکز و حساسیت ایجادشده را به واسطه حجاج شهید و حس آن‌ها (عدم امنیت جان) را به مخاطب انتقال دهد. به نحوی که پس از نگاه گذرا به اثر، فشردگی و روی هم افتادن پیکره‌های نیمه‌عریان حجاج در جهت هماهنگی با مضمون عروج روحشان ادراک می‌شود و حس واکاوی چهره تک‌تک این شهدا خودنمایی می‌کند. همچنین از آنجایی که نقطه مفهوم ارتباط را القا می‌کند؛ هنرمند با ترسیم چنین پیکره‌های متعددی بر آن بوده تا نگاه مخاطبان اثرش را به حرکت وادارد.

۱-۲ خط: در این نگاره، سوای خطوط افقی و عمودی که برای کادر به کاررفته، هنرمند از خطوط عمودی کعبه در مرکز اثر بهره‌جسته تا مفاهیم قدرت، ایستایی، استحکام، پایداری، تعادل و ثبات را که از مشخصه‌های نمادین کعبه به شمار می‌آیند در صبر و استقامت حجاج رمی جمرات تعبیر نماید. باین حال، بارزترین خطی که در این اثر به چشم می‌آید خط منحنی است که بر اساس حرکت حجاج از نیمه پایین سمت چپ تصویر آغاز شده و تا نقطه پایانی سمت راست امتداد پیدا کرده است. فارغ از مفهوم نمادین طواف، این خط به دلیل نرمی و گردش فرم خود، روحانیت و لطافت عروج روح حجاج را در مخاطب القا می‌کند.

۱-۳ سطح: از امتداد خطوط منحنی مذکور سطح دایره‌شکلی به وجود آمده است که در متنی کهن درباره آن چنین نگاشته شده: خداوند همچون دایره‌ای است که مرکزش همه جا و محیطش هیچ کجاست؛

خطی جرون نامه» (۱۳۹۵)، در فصلنامه‌های مختلف به رشته تحریر درآمده‌اند که از نقطه‌نظر عناصر تجسمی به تحلیل نگاره‌های تاریخی پرداخته‌اند. باین وجود، در مورد آثار نگارگری معاصر به‌ویژه اثر مزبور تاکنون تحلیل‌هایی بامعرفت و شعور مبتنی بر اساس مبانی هنرهای تجسمی صورت نگرفته تا بازخورد مخاطب امروزی درباره آن‌ها و پیامدهای بصری‌شان بیشتر گردد.

نمود معنایی عناصر تجسمی در نگاره

در این قسمت با رویکرد جزء به کل، عناصر بصری به کاررفته در نگاره «شهادای فاجعه منا» مورد تحلیل بصری و معنایی قرار می‌گیرند.

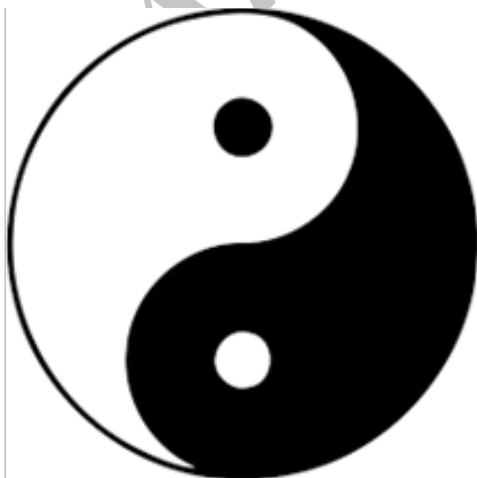
۱-۱ نقطه: حجاج به تصویر کشیده شده در این نگاره که حدود ۲۰۰ تن هستند، همان نقطه و به عبارتی ساده‌ترین و تجزیه‌ناپذیرترین عناصری هستند که با ریتمی خاص و همراه با رقصی سماع‌گونه برای بیان مفهوم طواف و شهادت در امتداد یکدیگر به کاررفته‌اند. چراکه «نقطه سکوت و سکون بوده و در خود فریاد می‌پرورد و آبستن حرکت و جنبش است. نیست در درونش هست می‌شود.» (آیت‌اللهی، ۱۳۷۷: ۳۱) و لذا هنرمند از این هم‌نشینی معنایی نقطه بهره‌جسته و ضمن آنکه سکوت اجساد را در هست شدن روح شهیدشان به نمایش گذارده، به عدم تأمین امنیت آنان اشاره کرده است. چنانکه در قرآن هم آمده است: حضرت ابراهیم (ع) به خداوند عرضه داشت: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا» (بقره: ۱۲۶). این دعا توسط حضرت حق پذیرفته شد و شهر مکه محل امنی برای مسلمانان جهان قرار گرفت. حتی تأکید نیز بر امنیت گناهکاران و حیوانات در این منطقه صورت گرفته تا جایی که پیامبر (ص) در روز فتح مکه در سخنانی به مردم فرمود: «خداوند آنگاه که آسمان‌ها و زمین را آفرید، مکه را حرم قرارداد و این حرمت تا برپایی قیامت پایدار است.» (قاضی عسگر، ۱۳۸۶: ۲۰۴)؛ البته به حرمت منا در زمان مراسم حج نیز تأکید شده است زیرا وقتی جبرئیل در این منطقه بر حضرت ابراهیم

که در ارتباط با شهادت حجاج به صورت محسوس مفاهیمی همچون سادگی، سلم و آرامش و به صورت معقول و معنوی مفاهیم معبد بودن، تجددگرایی و کمال گرایی را بیان می‌دارد. نیز در وجه سوم، هنرمند بر آن بوده تا به طور کلی اهمیت حج و مناسک آن نزد مسلمانان را که «تبلور تمام‌عیار حقایق و ارزش های مکتب اسلام است.» (طهماسبی بلداجی، ۱۳۹۱: ۸۰)، نشان دهد. چراکه در قرآن کریم هم سوره ای به همین نام اختصاص یافته و در آیه ۹۷ سوره آل عمران آمده: «کسانی که کفران کنند و این دستور الهی را نادیده بگیرند و به مخالفت برخیزند، در حقیقت به خود زیان می‌رسانند زیرا خداوند از همه جهانیان بی‌نیاز است»؛ لذا به تصویر کشیدن این مهم (کعبه) تأکیدی است بر ظرفیت حج که باعث تقویت بعد روحانی وجود انسان شده و حرکتی از خود به سوی خدا را حتی تا پای جان- فشانی در راه او رقم می‌زند.

۱-۵ ریتیم: ریتیم یا ضرب آهنگ، استمرار بصری یا احساس جنبش موزون حاصل از تکرار منظم یک یا چند عنصر است (پاکباز، ۱۳۷۸: ۲۷۹). یکی از خصیصه‌های بارز این نگاره استفاده از ریتیم است. هنرمند به جهت درگیر کردن ذهن مخاطب و سهیم نمودن او در تکمیل مفهوم اثر هنری با استفاده از ایجاد ریتیم در ترسیم حجاج، ابتدا مفهوم طواف را به تصویر کشیده و در ادامه با نشان دادن پیکرهای بی‌جان آن‌ها به واقعه دل‌خراش مرگشان

بنابراین دایره که به‌طور ضمنی در دل نقطه ازلی وجود دارد، دربرگیرنده مفاهیم تکامل الهی، حرکت پیوسته و بی‌پایان و نبود هر نوع تمایز و تفکیک و نماد خلاقیت یعنی خلق جهان در برابر خالق است (ذویار، وحدتی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰۶)؛ لذا دایره تشکیل‌شده در این نگاره مفهوم بازآفرینی و حرکت به سوی کمال و یکپارچگی را در عروج شهدای حج امتداد می‌بخشد. ضمن آنکه تداعی کننده گردونه مهر هم است (تصویر ۲) گردونه‌ای که برگرفته از دایره بین و یانگ است (تصویر ۳) و در شکل نمادین خود دو اصل متقابل خیر و شر را نشان می‌دهد که هر یک به قلمرو دیگری نفوذ کرده، در مرکز آن مستقرشده و نهایتاً در معنایی نمادین به وحدت، تکامل و توازن می‌رسند (راسخی، ۱۳۷۸: ۱۰۲). این معنا در هماهنگی با مفاهیم مطرح‌شده در نگاره، به شهادت و بازگشت به سوی حق، نمایش داده شده است.

۱-۴ حجم: شاخص ترین حجم در این نگاره کعبه است. هنرمند با ایجاد پرسپکتیو در این طرح به نوعی در صفحه ای تخت ایجاد حجم کرده است؛ البته تأکید بر خانه خدا به‌انحاءمختلف صورت گرفته: در مرکز قرار گرفتن، حجیم بودن، بزرگی سطوح آن و گردش چشمی که توسط نقطه‌ها ایجادشده و چشم را گرداگرد کعبه می‌چرخاند. علت این توجه ویژه هنرمند را می‌توان در وجه نخست مرتبط با موضوع نگاره و در وجه دوم زیبایی شناسی کعبه دانست. زیبایی

تصویر ۳- نقش‌مایه بین و یانگ، نمادی از تضاد خیر و شر که در نهایت به تکامل و توازن می‌رسند.

تصویر ۲- ترسیم حجاج در دوسوی نقش گردونه مهر جهت ایجاد معنای یکپارچگی و حرکت به سوی کمال

بوده تا همسو با مفاهیم موردنظر خود آن‌ها را انتخاب کند. چنانکه چه در قسمت میانی نگاره و چه در تذهیب‌کار شده در اطراف آن، بیشتر از رنگ‌های گرم استفاده کرده تا این طیف تداعی گر گرمای روز واقعه، تشنگی حجاج و خوف و رجای ناشی از آن فاجعه باشد. همچنین از رنگ طلایی در نقاط مختلف نگاره بهره گرفته تا ضمن اشاره «به مفهوم نمادین این عنصر حیات بخش که نمادی از خورشید است.» (شکاری نیری، ۱۳۸۲: ۹۵)، نوعی انوار رحمت و مغفرت را بر پیکر بی‌جان حجاج ترسیم بخشد. باین‌حال اگرچه در واقعیت، حجاج همگی لباس‌های احرام سفیدرنگ بر تن دارند اما هنرمند برخی از لباس‌ها را به رنگ سفید درآورده تا اشاره‌ای به پاکی و خلوص شهدا داشته باشد و برخی دیگر را با سبز و آبی ملایم رنگ‌آمیزی کرده تا از ملال تصویر کاسته شده، مخاطب با یک حجم کاملاً سفید مواجه نگردد، اثر زیبا و متعادل به چشم آید و به نحوی بیانگر تقرب زنده دلان به درگاه حق تعالی باشد. در تذهیب این اثر نیز رنگ قرمز (شنگرف) به کاررفته تا ضمن تعادل بخشی به رنگ‌های گرم و سرد تمام نگاره، حدیثی از عشق و شهادت حجاج باشد.

۹-۱ کادر: در این نگاره، هنرمند از کادر به‌عنوان مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عنصر در انتقال مفهوم و معنای اثرش بهره‌جسته و از آن روی که «کاربرد کادر به مخاطب کمک می‌کند تا فضای زاده تصورات خلاقانه‌اش را درک کند.» (آلیاتوف، ۱۳۷۲: ۱۲۴). به همین منظور، هنرمند علاوه بر تذهیب‌کار شده، آیاتی از قرآن را نیز در کادر نگاره خوشنویسی کرده است. آیه ۱۰۰ سوره حج (تصویر ۵) که مسلمین را به اجر و پاداش شهادت در راه زیارت‌خانه خدا نوید می‌دهد که نگارش این آیه در کادر عمودی اثر، اشاره‌ای نیز به تعالی معنوی روح شهدا در عروج به درگاه حضرت حق داشته است. آیه ۲۵ همان سوره نیز (تصویر ۶) ستمگرانی را که علیه زائران خانه خدا دست به ظلم و ستم می‌زنند به عذابی دردناک فرامی‌خواند. نگاشتن این دو آیه در هم‌نشینی کامل معنایی با دیگر عناصر اثر و به عبارتی تبلور یافتن

تصویر ۴- ایجاد بافت در زمینه با ترسیم بال فرشتگان

اشاره‌کرده و این ایجاد ریتم را ادامه داده تا آنجا که شهادت و عروجشان را نیز تجسم بخشیده است. ترسیم بال فرشتگان هم مبتنی بر ریتم نامنظمی صورت گرفته که در اکثر قسمت‌های نگاره دیده می‌شود و به‌نوعی می‌تواند بیانگر فضای قدسی‌ای باشد که شهدا در کنار فرشتگان مقرب الهی که در هفت‌آسمان حضور دارند، قرار گرفته و فضای معنوی تری را ایجاد کرده است.

۱-۶ بافت: چون بافت جنبه کیفیت قابل‌لمس یک اثر و پاسخگوی حس لامسه مخاطب است و این عنصر متناسب با موضوع و تحت تأثیر مضامین، فضای نگاره را متأثر می‌کند (عصمتی و رجبی، ۱۳۹۰: ۱۴)؛ لذا هنرمند با در نظر گرفتن این مؤلفه و همچنین اجتناب از فضای خالی و تزیین پس زمینه از ریتم بال فرشتگان بهره برده تا با خطوط منحنی و نرم آن‌ها همانند نگاره‌های عرفانی ادوار پیشین بافت لطیفی را ایجاد کند. لطافتی که سبب می‌شود تا مخاطب حس آرامش پرواز و عروج ملکوتی را ادراک نماید. (تصویر ۴)

۱-۷ مقیاس: اگرچه در برخی آثار برای جلب توجه مخاطب، برخی تغییرات در مقیاس عناصر تجسم‌یافته ایجاد می‌شود. لیکن این نگاره دارای چنین حالتی نیست و تنها به علت ایجاد نوعی حرکت، در به تصویر کشیدن حجاج، از پرسپکتیو استفاده شده است. چنانکه گویی زاویه دید با حرکت بر روی پیکره شهدا از راست به چپ و نیز به سمت بالا گسترش یافته است.

۱-۸ رنگ: یکی از مهم‌ترین عناصر در بازتاب معنایی نمادین اثر، رنگ است که هنرمند بر آن

تصویر ۵- آیه ۱۰۰ سوره حج همراه با تذهیب در کادر نگاره «شهدای فاجعه منا»

تمامی عناصر برای ایجاد حس لطافت در یک راستا قرار گرفته‌اند. از دیگر ویژگی‌های ترکیب‌بندی این اثر، تقسیم بندی چهارگانه کادر است. پایین کادر محل مناسبی برای قرار دادن عناصر و دستیابی به تعادل است؛ زیرا ذهن، خاطرات بصری و فیزیولوژی بدن انسان در تجربه زندگی روزمره عادت کرده تا سکون، ثبات و تعادل را بر سطح زمین ببیند. به همین دلیل، در این نگاره نیز تمرکز عناصر (فضای محدود و پر از ازدحام حجاج) در قسمت پایین صورت گرفته تا ضمن آنکه به تعادل اثر و عدم تمرکز مخاطب کمک می‌شود حاکی از عمق و سنگینی فاجعه منا هم باشد. بر اساس همین منطق و احساس تجربی، نیمه چپ نگاره برای شروع حرکت ترکیب (شروع طواف حجاج) در نظر گرفته شده و به بالای سمت راست (شهید شدن حجاج) امتداد پیدا کرده است؛ البته در این میان،

در کنار نمادپردازی عناصر بصری و رنگ در واقع دورویه متفاوت فاجعه منا را بیان می‌دارد: نادیده گرفته شدن حداقل رفتارهایی که مبنای احترام به کرامت انسانی است توسط آل سعود و ستمی که بر حجاج بیت الله الحرام روا داشته شد و تبعات اخلاقی بسیاری همچون خدشه دار شدن چهره اسلام و مسلمین را در پی داشت و لذت شهادتی که در این راه برایشان حاصل گردید.

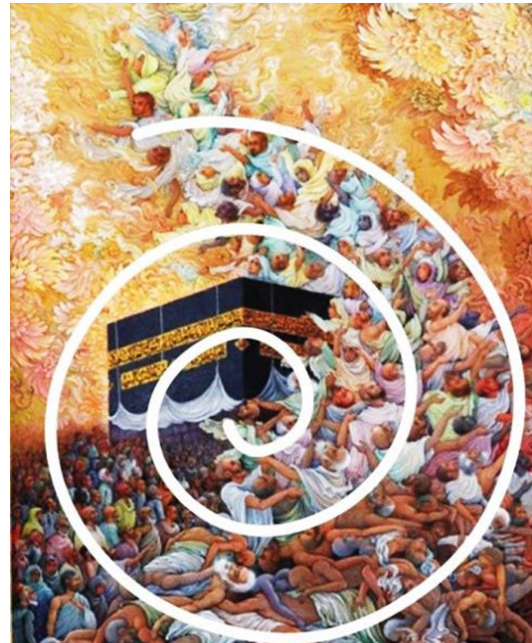
۱-۱۰ ترکیب‌بندی: ترکیب مهم‌ترین و پیچیده‌ترین مرحله کار هنر است. این مرحله نمایشگر مقام تفکر هنرمند و مهم‌ترین میزان ارزیابی آثار هنری در عالی‌ترین سطح به شمار می‌آید و شامل ترکیب شکل، رنگ، بافت و هماهنگی تمام آن‌ها با یکدیگر است (عصمتی و رجبی، ۱۳۹۰: ۷-۸). در نگارگری، ترکیب‌بندی مبتنی بر مضامین عرفانی و احساسات روحانی همواره بر پایه اشکال منحنی، دایره، مارپیچ و شکل‌های نرم بوده است؛ لذا در این نگاره هم از ترکیب‌بندی مبتنی بر قواعد نگارگری در هنر اسلامی تبعیت شده و تربیع (ترکیب مربع و دایره) بر اساس الگوی اسپیرال صورت گرفته است. (تصویر ۷) این الگو که در طراحی اسلیمی به کار می‌رود دارای جنبه قدسی و نشان‌رهایی از عالم اسفل بوده و نوعی کیفیت وحدت در ترکیب‌بندی ایجاد می‌کند و حرکتی موزون پدید می‌آورد؛ بنابراین اگر مفهوم وحدت در کثرت با زیبایی حرکت منحنی آمیخته شود، زیباترین شکل مرئی آن در اسلیمی و اسپیرال معنا می‌یابد (پورجعفر و موسوی لری، ۱۳۸۱: ۱۹۵) و همچنین در این نوع، نیروهای خیر و شر در تضاد با یکدیگر نبوده و

تصویر ۶- آیه ۲۵ سوره حج که بر دیوار کعبه و در مرکز نگاره به رشته تحریر درآمده است.

تصویر ۸- چاپ نگاره به صورت تمبر یادبود، ماخذ: مجموعه شخصی هنرمند

تصویر ۷- استفاده از الگوی ترکیب بندی اسپیرال در نگاره «شهادای فاجعه منا»

کار احساس می‌کند، به عمق معنا و باطن روحانی حاکم بر منا پی ببرد. این اهمیت دریافت مخاطب سبب گردیده تا اثر به صورت تمبرهای چاپی یادبود در سطح کشور توزیع شده و در دسترس همه مسلمانان قرار گیرد. (تصویر ۸)

به دیگر ویژگی‌های خاص نگارگری ایرانی (تعدد پیکره‌ها به صورت ریتمیک، اجتناب از فضاهای خالی، تزیین سطوح، اجتناب از پرسپکتیو و جهت دار بودن ترکیب) نیز توجه شده است. این مشخصه‌ها سبب شده‌اند تا مخاطب ضمن لذت بصری و رضایت خاطری که از تعادل موجود در کل

جدول ۱- معانی و مفاهیم بازنمود یافته از عناصر بصری به کاررفته در نگاره «شهادای فاجعه منا». (ماخذ: نگارندگان)

عناصر بصری	معانی و مفاهیم بازنمود یافته	عناصر بصری	معانی و مفاهیم بازنمود یافته
۱- نقطه	ترسیم حجاج به مثابه نقاط بصری برای ایجاد حساسیت و ارتباط میان عناصر در القای معنای شهادت	۶- ریتم	کاربرد ریتم مناسب در جهت بخشی به اثر و درگیر کردن ذهن مخاطب در درک معنای طواف
۲- خط	به کار بردن خطوط افقی و عمودی در تجسم بخشیدن به کعبه جهت ایجاد حس استحکام و تعادل این بنای عظیم مقدس و حس پایداری شهدا استفاده از خطوط منحنی در ترسیم حجاج و بال فرشته‌ها برای نشان دادن فضایی آرام، روحانی و صمیمی	۷- حجم	به تصویر کشیدن کعبه به عنوان تنها حجم نگاره برای ایجاد تمرکز و توجه بیشتر مخاطب در راستای: نشان دادن موضوع نگاره بیان مفاهیم محسوس سادگی، سلم و آرامش و مفاهیم معقول و معنوی معبد بودن، تجرد گرایی و کمال گرایی تأکید بر اهمیت مناسک حج نزد مسلمانان
۳- سطح	کاربرد سطوح مدور در بیان معنای کمال، یکپارچگی و القای حس الوهیت	۸- بافت	توجه به بافت نرم بال فرشتگان در پس زمینه اثر به جهت نشان دادن حس لطیف و آرام عروج حجاج شهید
۴- مقیاس	عدم جلب توجه عنصری خاص در نگاره بر اساس تغییر مقیاس	۹- کادر	استفاده از تذهیب و خوشنویسی آیات قرآنی در راستای تکامل معانی پارادوکس گونه نگاره
۵- رنگ	کاربرد بیشتر رنگ‌های گرم به عنوان نماد گرما و تشنگی شهدا استفاده از رنگ‌های نمادین در عرفان اسلامی؛ سفید برای ایجاد حس پاکی حجاج و شهدا، طلایی به عنوان نماد نور و روشنایی، فیروزه‌ای به عنوان نماد دین داری و قرمز به عنوان نماد شهادت	۱۰- ترکیب بندی	ایجاد ترکیب بندی متعادل با استفاده از الگوی اسپیرال و ترکیب دایره و مربع (تربیع) برای بیان نمادین یکپارچگی و لطافت تمرکز عناصر در پایین صفحه برای ایجاد ثبات و تعادل شروع مناسب حرکت در تصویر از نیمه چپ پایین و امتداد آن به سمت نیمه راست بالا جهت هدایت مخاطب به مضامین اصلی نگاره

نتیجه:

حجاج بهره برده و با کاربرد مکرر خطوط منحنی بر حس روحانیت این بازآفرینی تأکید کرده است و نیز سطوح مدور، حجم سازی کعبه، بافت نرم بال فرشتگان، ریتم پیکره های جان باخته و رویهم افتاده حجاج، تذهیب و خوشنویسی آیات قرآنی در کادر و ترکیب بندی متعادل نگاره با استفاده از الگوی اسپیرال را در اثر خویش لحاظ کرده تا پیامدهایی همچون بی کفایتی آل سعود و ستمی که بر حجاج بیت الله الحرام روا داشتند و نیز رستگاری عروج این حجاج شهید را بازنمایاند.

یافته های پژوهش حاضر و خلاصه تحلیل ها در جدول فوق حاکی از آن است که هنرمند نه تنها از یکسری قواعد قراردادی و مشخص در تصویر کردن فاجعه تاریخی منا تبعیت نکرده؛ بلکه با کاربرد آگاهانه عناصر تجسمی و نمودهای خاص بصری شان بر آن بوده تا نگاه مخاطب را تحت تأثیر قرار دهد و پیامدهای فاجعه منا را از وجوه گوناگون بیان نماید؛ لذا از عنصر نقطه (حاوی فریاد و باز تولد دوباره) در انتقال حس شهادت و باززایی روح

منابع:

علاوه بر قرآن کریم

- آلیاتوف، م (۱۳۷۲). *تاریخچه کمیوزیسیون نقاشی*، تهران: دنیای نو.
- آیت اللهی، حبیب الله (۱۳۷۷). *مبانی نظری هنرهای تجسمی*، تهران: سمت.
- باقری، عبدالعلی (۱۳۹۴). «مسائل عرفانی حج»، نشریه اندیشه تقرب، شماره ۵، صص ۸۱-۷۲.
- پاکباز، روئین (۱۳۷۸). *دایره المعارف هنر*، تهران: فرهنگ معاصر.
- پورجعفر، محمدرضا؛ موسوی لر، اشرف السادات (۱۳۸۱). «بررسی ویژگی های حرکت دورانی مارییج «اسلیمی» نماد تقدس، وحدت و زیبایی»، نشریه علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)، شماره ۴۳، صص ۲۰۷-۱۸۴.
- تدینی، عباس؛ کازرونی، سید مصطفی (۱۳۹۶). «مسئولیت بین المللی دولت های میزبان در قبال خسارات وارده به اتباع بیگانه در قلمروشان با تأکید بر فاجعه منا»، نشریه مطالعات حقوق مدنی، دوره چهل و هفتم، شماره ۲، صص ۵۳۶-۵۰۷.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۵). *زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام*، تهران: حوزه هنری.
- ذویار، حامد؛ وحدتی، مهنوش؛ مکی نژاد، مهدی (۱۳۹۴). «معانی نمادین نقش مایه بته جقه»، فصلنامه کیمیای هنر، سال چهارم، شماره ۱۵، صص ۹۹-۱۱۳.
- راسخی، فروزان (۱۳۷۸). «ارتباط انسان و طبیعت از نگاه اسلام و آیین دائون»، نشریه هفت آسمان، شماره ۱۲، صص ۱۱۷-۸۷.
- شکاری نیری، جواد (۱۳۸۲). «جایگاه رنگ در فرهنگ و هنر اسلامی ایران»، نشریه مدرس هنر، شماره ۳، صص ۱۰۴-۹۳.
- طهماسبی بلداجی، اصغر (۱۳۹۱). «حج ابراهیمی و جایگاه آن در بهسازی تمدن اسلامی»، فصلنامه قرآنی کوثر، شماره ۴۴، صص ۸۹-۸۰.
- عصمتی، حسین؛ رجبی، محمدعلی (۱۳۹۰). «بررسی تطبیقی عناصر بصری نگاره های حماسی و عرفانی»، فصلنامه نگره، شماره ۲۰، صص ۴-۱۹.
- قاضی عسگر، سید علی (۱۳۸۶). «نقش و جایگاه حج در تحقق همگرایی اسلامی»، نشریه پژوهش های اجتماعی، شماره ۶۷ و ۶۸، صص ۲۱۲-۱۹۹.
- هوشیار، مهران (۱۳۹۰). *مقدمه ای بر مبانی هنرهای سنتی و تجسمی ایران*، تهران: سمت.

URL:

www.badrossamaart.com 2017/9/3

Visual Analysis of the "Martyrs of Mena Disaster" Image

Abstract

Illustrating numerous political, religious, cultural, and literary themes, Persian-Islamic miniatures are regarded as the visual translation of culture and thought of a chequered history, which has been influenced by various events and developments. One of such miniature works is 'Martyrs of Mena disaster' painting created by Reza Badrossama. Here the artist has portrayed the deadliest incident in the history of Tamattu' Hajj, i.e. the death of Hajj pilgrims performing the Stoning of the Devil ritual in 2015; An incident that the artist claims to have inflicted a terrible pain upon his soul, thus making him spend a whole year to create this piece of miniature hoping to keep the memory of the incident alive in the minds of future generations.

According to Islamic aesthetics, an artwork is not just created to astonish or surprise the audience but to convey a moral truth. Regardless of how sublime a conceptual value is manifest in a work of art, the artist's objective is not realized until the audience grasps the meaning of his or her mental message and visual expression.

Conducted through a descriptive-analytical method based on reliable library sources, including visual and electronic data, as well as findings of field studies, this paper examines 'The Martyrs of Mena disaster' miniature. The study aims to determine which visual elements were employed by the artist to portray the aftermaths of this great disaster. It is of course assumed that the artist has utilized numerous visual elements so as to convey multiple messages embedded in the work through Persian-Islamic patterns and motifs. Therefore, to reject or confirm such a hypothesis, a literature review was conducted. However, no independent study has been made to read and understand this work of art since Sept. 19, 2016, when it was unveiled in Isfahan Museum of Contemporary Arts.

The results of the study indicate that although the artist could have created this work through the use of symbolic and conventional visual elements; nevertheless, he has consciously used unique visual elements to influence

the audience's perspective and express the implications of the Mena disaster from different aspects. Therefore, the element of dot- containing the concept of scream and re-birth- has been used to convey the feeling of martyrdom and rebirth of the spirit of the Hajj pilgrims. Curved lines have been employed repeatedly to emphasize the element of spirituality in this reproduction. Besides horizontal and vertical lines used as the frame, the artist has used vertical lines in portraying Kaaba in the center of the painting to represent the concepts of power, uprightness, strength, persistence, balance, and stability

Fahimeh Zarezadeh

(Corresponding Author)

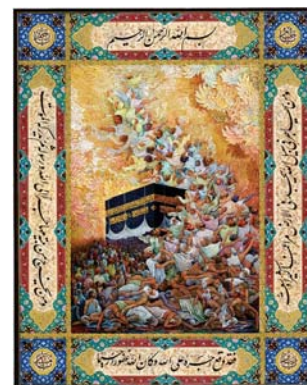
Assistant Professor, Islamic Arts
Department, Faculty of Arts,
Tarbiat Modares University
Email: f.zarezadeh@modares.
ac.ir

Ghazal taghikhani

M.A. Student of Islamic Art,
Faculty of Arts & Architecture,
Tarbiat Modares University
Email: ghazal2012@gmail.com

Mohammad Khazaei

Professor and Director of Islamic
Art Department, Faculty of Arts,
Tarbiat Modares University
Email:
mohamad.khazaei@gmail.com

that are symbolic characteristics of Kaaba in line with the patience and endurance of the pilgrims performing the Stoning of the Devil ritual.

Regardless of the symbolic meaning of Tawaf (circumambulation), the gentle curve and the circular form of this line expresses the delicacy of ascent of the spirits of the pilgrims. Some of the artistic elements incorporated in the painting include circular surfaces, giving dimensions to Kaaba, soft texture of the angels' wings, rhythm of patterns of the deceased and stacked bodies of pilgrims, Tazhib (illumination) and calligraphy of Quranic verses in the margins, and the balanced composition of the miniature using spiral patterns.

Warm colors have been used both in central part of the painting and the Tazhib around it so as to evoke a sense of warmth on the day of the incident, thirst of the pilgrims, and concepts of Khauf and Raja (fear and hope) resulting from the disaster. Moreover, the color gold is used in different parts of the painting to portray the beams of mercy and forgiving bestowed upon the lifeless bodies of the Hajj pilgrims. Although in reality all Hajj pilgrims wear the white Ihram garb, some of the clothes are painted white to represent the purity of the martyrs whereas others are painted in light green and blue garbs to lessen the anguish portrayed in the painting. The color vermilion has been used in the illumination in order to both strike a balance between warm and cold colors and to symbolize the love and martyrdom of the pilgrims.

Therefore, all these elements give meaning to concepts of circumambulation and martyrdom, patience and endurance, spirituality and grace of ascension of the spirits, peace, abstraction, and perfectionism, while conveying the intensions of the artwork such as incompetence of the House of Saud and the wrong that they have done to the pilgrims of Masjid al-Harām, conspiracy of these rulers, the hidden layers of their heretical animosity toward Muslims, salvation and ascension of these martyred pilgrims.

Keywords: Miniature, Hajj pilgrims, Mena Disaster, Visual Elements

References:

- Alyatov, M. (1993). *History of Painting Composition*. Tehran: Donyaye No.
- Ayatollahi, H. (1998). *Theoretical Foundations of Visual Arts*. Tehran: SAMT.
- Bagheri, A. (2015). *Mystical Issues of Hajj*. Andisheh-ye Tagharob, 5, 72-81.
- Esmati, H. & Rajabi, M. A. (2011). Comparative Study of Visual Elements of Epic & Mystical Illustrations. *Negareh*, 20, 4-19.
- Ghazi Asgar, A. (2007). Role of Hajj in the Realization of Islamic Convergence. *Social, Islamic Studies*, 67-68, 199-212.
- Hoshyar, M. (2011). *An Introduction to the Basics of Iranian Traditional & Visual Arts*. Tehran: SAMT.
- Jafari, M. (1996). *Beauty & Art from the Viewpoint of Islam*. Tehran: Hozeh-ye Honari.
- Pakbaz, R. (1999). *Dictionary of Art*. Tehran: Farhang-e Moaser.
- Poorjafar, M. & Mosavilar, A. (2002). Study of the Characteristics of Spiral Rotational Motion 'Eslimi', Symbol of Holiness, Unity & Beauty. *Humanities Journal of Alzahra University*, 43, 184-207.
- Rasekhi, F. (1999). Relationship between Man & Nature as Seen by Islam & Dao Religio-Philosophical Tradition, *Haft Aseman*, 12, 87-113.
- Shekari Nayeri, J. (2003). Status of Painting in Iran's Islamic Art & Culture of Iran. *Modarres-e Honar*, 3, 93-104.
- Tadayyoni, A. & Kazerouni, S. (2017). International Responsibility of Host Governments Regarding the Losses Inflicted upon the Foreign Nationals within their Territories with Emphasis on Mena Tragedy. *Hoghough-e Madani*, 2(47), 507-536.
- Tahmasbi Boldaji, A. (2012). Ebrahimi Hajj & Its Role in Improving Islamic Civilization. *Kosar Quarterly*, 44, 80-89.
- Zoyar, H., Vahdati, M., Vahdati, M. & Makkinejad, M. (2015). Symbolic Meanings of "Bote Jegheh". *Kimya-ye Honar*, 15(4), 99-113.

URL:

http://www.badrossamaart.com/?task=work&option=profile&w_no=441¤tpage=1[Accessed 3 September 2017]